

ԿԱՆԹԵՂ

գիտական հոդվածներ, 4/69

Երևան: Աստղիկ, 2016

էջ 73-80:

Գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի գործառական դասակարգումը

Գայանե Մուրադյան

Խոսքն իրենից ներկայացնում է բարդ կառույց, որտեղ առկա բազմաթիվ սոցիալ-հասարակական արտալեզվական գործոնների ազդեցությունը հանգեցնում է արտահայտման յուրօրինակ դրսևորումների: Յուրաքանչյուր այդպիսի դրսևորում, այսինքն գործառական ոճ/ռեգիստր/դիսկուրս բնութագրվում է իրեն հատուկ գործառույթով և դրա իրացման յուրօրինակ միջոցներով: Ընդ որում որոշակի տարրերի կիրառումը համապատասխանաբար պահանջում է լեզվական համակարգի որոշակի այլ տարրերի գործածություն: Քանի որ խոսքի ոճավորումն իրականանում է արտալեզվական գործոնների հիմքի վրա և դրանց ազդեցության ներքո, իսկ այդպիսի գործոնները և խոսքային տարատեսակները շատ են՝ առաջանում է խոսքի ոճական դասակարգման անհրաժեշտություն, դասակարգում, որն իրականանում է ոճը պայմանավորող գործոնները որոշարկելու և ոճական աստիճանակարգությունը պարզաբանելու ճանապարհով: Մարդկային լեզվի բնական նյութն իր ամբողջության մեջ, ձևերի ու տեսակների հարստությամբ քննության առնելու ձգտումը լեզվաբաններին մղել է ստեղծելու գործառական ոճերի լայն և մանրամասն ցանկեր: Ոճական այդօրինակ դասակարգումները գիտական մեծ արժեք ունեն և կարևոր ներդրում են լեզվագիտության մեջ, քանի որ դրանք ոչ միայն նպաստում են գործառական ուսումնասիրությունների զարգացմանը, այլև լայն առումով՝ բարձրացնում լեզվի ընդհանուր իմացության և խոսքային հաղորդակցման մակարդակը:¹

¹Տես Գասպարյան, Ս., Մուրադյան, Գ., Գասպարյան, Ն. *Գործառական ոճագիտություն. Անգլերենի գործառության արդիական հարցեր*: Երևան: ԵՊՀ, 2011:

Անդրադառնալով գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի գործառական համակարգում գրաված տեղին, պետք է ասել, որ չնայած ակնհայտ գիտական գոյաբանական հիմքին և իմացական հակումներին, այն, այնուամենայնիվ, համարվում է գեղարվեստական ոճին պատկանող գործառական դրսևորում, որովհետև հետապնդում է ընթերցողի զգացմունքների ու հույզերի վրա ազդեցություն թողնելու նպատակ, այսինքն իրացնում է ներգործման/գեղագիտական գործառույթ, որն էլ գեղարվեստական ոճի առաջնային և հիմնական գործառույթն է: Ավելի կոնկրետ, քանի որ մտահայեցական գեղարվեստական գրականությունը գեղարվեստական ոճին պատկանող ենթաոճ է, իսկ գիտաֆանտաստիկ գրականությունը այս ենթաոճի ժանրերից մեկն է, ապա բնականաբար խոսքի գործառական դասակարգման աստիճանակարգային սանդղակում գիտաֆանտաստիկական հանդես է գալիս գեղարվեստական գրական ժանրի կարգավիճակով:

Գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի դասակարգումը տաբեր գրական ենթաժանրերի այնքան էլ հեշտ գործընթաց չէ, քանի որ շատ ենթաժանրեր միաձուլվում են մեկ, նույնիսկ մի քանի այլ, արդեն հստակ սահմաններ ունեցող ենթաժանրերի հետ, իսկ ուրիշները նույնիսկ ժանրային սահմաններ չունեն: Այնուամենայնիվ, ելնելով որոշակի ոճագործառական և ճանաչողական առանձնահատկություններից, հնարավոր է առանձնացնել խնդրո առարկա դիսկուրսի մի շարք առավել ակնհայտ և համակարգված գրական ենթաժանրեր:

Ծանր գիտաֆանտաստիկա /Hard Science Fiction/ ենթաժանրի համար հայերեն «ծանր» տերմինի ընտրությունը պատահական չէ: Ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, ժամանակակից գիտաֆանտաստիկ և երաժշտական շատ ուղղություններ և ոճեր համընկնում են որոշակի ներքին որակներով, հետևաբար դրանց անվանումները նույնն են: Այդպիսի օրինակ է *hard* ածականը, որը որպես գիտաֆանտաստիկային առնչվող հասկացություն՝ երբեք չի արտացոլվել հայ իրականության մեջ, սակայն որպես երաժշտական ուղղության

անվան բաղադրիչ՝ ունի իր հայերեն համարժեքները, որոնք են «ծանր» և «չոր» բառերը: «Ծանր»-ի ընտրությունը թերևս կարելի է ավելի հաջողված համարել, քանի որ այն ավելի լավ է բնութագրում ենթածանրի գիտատեխնիկական մանրամասների և ճշգրտության, ինչպես նաև բնագիտության կամ ճշգրիտ գիտությունների նկատմամբ ունեցած հակումը:² Ծանր գիտաֆանտաստիկ ենթածանրի նպատակը գիտական բովանդակության և գեղարվեստական շարադրանքի ներդաշնակ փոխհարաբերության ապահովումն է, գիտատեխնիկական /իրական կամ երևակայական/ հարցերի քննարկման միջոցով հասարակական որոշակի խնդիրների լուծումը կանխորոշելը և նույնիսկ ապագայի վերաբերյալ ճշգրիտ կանխատեսումներ անելը: Ծանր գիտաֆանտաստիկական չի կարող «իրական գիտությունից»³ լիովին անջատվել, ավելի ճիշտ մասամբ կարող է, բայց այդ դեպքում այն կներկայացնի ոչ թե գիտաֆանտաստիկայի ծանր, այլ՝ մեկ այլ ենթածանր: Ուրիշ խոսքով, ծանր գիտաֆանտաստիկայի արտալեզվական հիմքի մի վճռորոշ մասը «իրական գիտությունն» է, ավելի ճիշտ այնպիսի գիտությունները, ինչպիսիք են ֆիզիկան, կենսաֆիզիկան, աստղաֆիզիկան, աստղագիտությունը, մաթեմատիկան, քիմիան, կենսաքիմիան: Արտալեզվականի մյուս անքակտելի մասը սոցիալ-հասարակական համակարգն է, որը, օրինակ, ոչ միայն խրախուսում է լույսից արագ սլացող մեքենայի ստեղծումը, այլև դրա ստեղծման արդյունքում ինքն էլ է փոփոխության ենթարկվում:

Փափուկ և սոցիալական գիտաֆանտաստիկայի /Soft and Social Science Fiction/ մարդկային հույզերն ու զգացմունքները կարևորող ենթածանրի «փափուկ» բաղադրիչը ստեղծվել է Ա. Ազիմովի կողմից 1953թ.-ին՝ ծանր գիտաֆանտաստիկայի «ծանր» բաղադրիչի նմանությամբ և հակադիր իմաստով, բայց սկսել է լայնորեն կիրառվել միայն 1970-ականների վերջերից:⁴ Եթե ծանր

²Տե՛ս Nicholls, P. *Hard Science Fiction*.//The Encyclopedia of Science Fiction. UK: Orbit, 1993: 19-30.

³Տե՛ս Westfahl, G. *The Jules Verne, H. G. Wells and Edgar Allan Poe Type of Story: Hugo Gernsback's History of Science Fiction*.//Science Fiction Studies, Volume 19/3, 1993: 162. Նույնը տես (Copyright 2010) <<http://www.depauw.edu/sfs/backissues/58/westfahl58art.html>>, Accessed August 2, 2011.

⁴Տե՛ս Bretnor, R. (ed) *Modern Science Fiction: Its Meaning and Its Future*. Essays. NY: Coward-McCann, 1953.

գիտաֆանտաստիկան հիմնված է բնական գիտությունների վրա, ապա փափուկ գիտաֆանտաստիկայի ենթաժանրային առանձնահատկությունները պայմանավորված են «փափուկ», այսինքն հումանիտար ու սոցիալական գիտություններով, ինչպիսիք են հոգեբանությունը, տնտեսագիտությունը, քաղաքագիտությունը, լեզվաբանությունը, սոցիոլոգիան և մարդաբանությունը: Փափուկ գիտաֆանտաստիկայի փոփոխության գաղափարախոսության անբաժանելի մասն են կազմում երկրագնդի և տիեզերքի ռազմականացման դեմ պայքարի, երկրային և տիեզերական պատերազմների, մարդկային առաքինության, բարու և չարի, անմահության, հեռագագացողության, բռնապետական կարգերի, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների, հավասարության, շրջակա միջավայրի, հաղորդակցության լեզվական և ոչ լեզվական նոր մոդելների, կլոնավորման և դրա հետևանքների, սիրո և ընտանիքի հետ առնչվող թեմաները, որոնք մանրագնին քննության են ենթարկվում բազմաթիվ ու բազմազան գեղարվեստական կերպարների միջոցով:

Սայբերփանքը /Cyberpunk/ վաղ 1980-ականներին սկիզբ առած և ցայսօր շարունակվող գիտաֆանտաստիկ գրական ուղղություն լինելուց բացի նաև գիտաֆանտաստիկ ենթաժանր է՝ պոստմոդեռն դիստոպիկ գրական դրսևորում, որի հիմնական թեման, ըստ Ռ. Քեթթերերի «բարձրակարգ տեխնոլոգիան և ցածրակարգ կյանքն է» /*high tech and low life*;⁵ այսինքն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, հատկապես համացանցի գերարագ զարգացումը, հզոր բազմազգ կորպորացիաների կամ մի քանի անհատների կողմից հասարակական ետժողովրդավարական համակարգերի էլեկտրոնային վերահսկումը, որը բերում է ներքևում, հատակում գտնվող նիհիլիստական սոցիալական դասի առաջացմանը, թշվառության, բարոյազրկման, մարդկային արժեհամակարգի և ֆիզիկական և հոգեբանական տեսակային խաթարմանը: Բացասական կերպարները աստիճանակարգության սանդղակի ամենավերևում գտնվող հակահերոսներն են, իսկ դրականները՝ անարդարության դեմ պայքարող, տառապյալ մարդկությանը և

⁵ Տե՛ս Ketterer, D. *Canadian Science Fiction and Fantasy*. Indiana: Indiana UP, 1992: 143.

իրականությունից փախչող, լուսանցքում հայտնված ենթամշակույթների ներկայացուցիչներին փրկել փորձող մենակյաց ցանցահեռները: Գործողություններն ընթանում են վիրտուալի և իրականի, օբյեկտիվի և սուբյեկտիվի միաձույլ, սահման չունեցող տարածքում՝ միախառնելով մարդկային ուղեղն ու համացանցը: Դեյվիդ Բրինը կարծում է, որ սայբերփանքը հեղաշրջում առաջացրեց գիտաֆանտաստիկայում, և առավել քան գիտաֆանտաստիկայի որևէ այլ ենթաժանր, գրավիչ է ոչ միայն գրաքննադատների, այլև լեզվաբանների, կինոարդյունաբերողների, վիզուալ արվեստի ներկայացուցիչների համար:⁶ Սայբերփանքի սրընթաց զարգացման արդյունքում պոստսայբերփանքյան ժամանակաշրջանում /1990-ականներից սկսած/ սկսեցին առաջանալ ենթաժանրի նոր, ավելի մոդեռն գործառական դրսևորումներ, որոնց բոլորի գլխավոր թեմատիկան դարձյալ սայբերփանքյան տեխնոլոգիան և դրա սոցիալական հետևանքներն են: Սյդալիսի «ենթա-ենթաժանրեր» են շոգեփանքը /steampunk/ և կենսափանքը /biopunk/ կամ ռիբոֆանքը /ribofunk/: Ստիմփանքը արծարծում է շոգեշարժիչի դարի տարածամանակյա պատմությունը, իսկ կենսափանքը՝ կենսաբանական տեխնոլոգիայի և գենետիկ մեքենայությունների հետ առնչվող խնդիրներ:

Որպես գիտաֆանտաստիկայի այլ ենթաժանրեր կարևորվում են 20-րդ դարի կեսերին ձևավորված **մարդաբանական գիտաֆանտաստիկան** /Anthropological Science Fiction/, որի ուսումնասիրության առարկան մարդ-տեսակի ծագումն է, էթնոսը, ֆիզիկական և մտավոր առանձնահատկությունները, սոցիալ-հասարակական կառույցներն ու հարաբերությունները, մարդկության անցյալն ու ներկան, մարդկային պատմության տարբեր փուլերում մշակութային զարգացման խրթին գործընթացը: Մարդաբանական գիտաֆանտաստիկային հարող մի շարք հեղինակներ հիրավի գեղեցիկ ձևով են ներկայացրել գիտաֆանտաստիկայի համար դասական հանդիսացող բանականի և

⁶ Brin, D. *The Matrix: Tomorrow May be Different. Cyberpunk: Just Another Rebellion*. 2003. (Copyright 2001-2014) <<http://www.davidbrin.com/matrix.html>>, Accessed March 12, 2014.

երևակայականի միասնությունը. մարդաբան-գիտնականը մանրամասնորեն վերլուծում է մարդու շարունակական փոփոխության բոլոր էտապները՝ մարդկապիկից մինչև մարդ-տիեզերագնաց, իսկ մարդաբան-գրողը «ծիկրակում է նրա ուսի վրայով» և ուսումնասիրության արդյունքները վերածում գեղարվեստական պատկերների: Գիտնականը կռահումներ ու եզրահանգումներ անելիս անվերապահորեն հենվում է ռեալ փաստերի վրա, մինչդեռ գրողը վերցնում է այդ փաստերը և ճախրում «երևակայության թևերով»:⁷

Գիտաֆանտաստիկ ժանրի մեկ այլ հետաքրքրիչ ենթաժանր է **երգիծական գիտաֆանտաստիկան** /Comic Science Fiction/, որն առաջացել է նախորդ դարի 30-ականներին և կիրառում է ժանրին բնորոշ ընդհանուր թեմատիկան, լեզուն և ոճը երգիծական համատեքստում:

Ֆեմինիստական գիտաֆանտաստիկա /Feminist Science Fiction/ ենթաժանրը շոշափում է հասարակության մեջ կնոջ սոցիալ-հասարակական, քաղաքական և անհատական դերի, կենսաբանական վերարտադրության, միասեռության հետ առնչվող թեմաներ: Ուղղվածությունը հիմնականում կամ ուտոպիական է, որը պատկերում է այնպիսի հասարակություններ, որտեղ սեռային ներդաշնակություն է տիրում հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, կամ դիստոպիական, որը ներկայացնում է սեռային անհավասարության և կանանց համընդհանուր շահագործման մղձավանջային պատկերներ:⁸

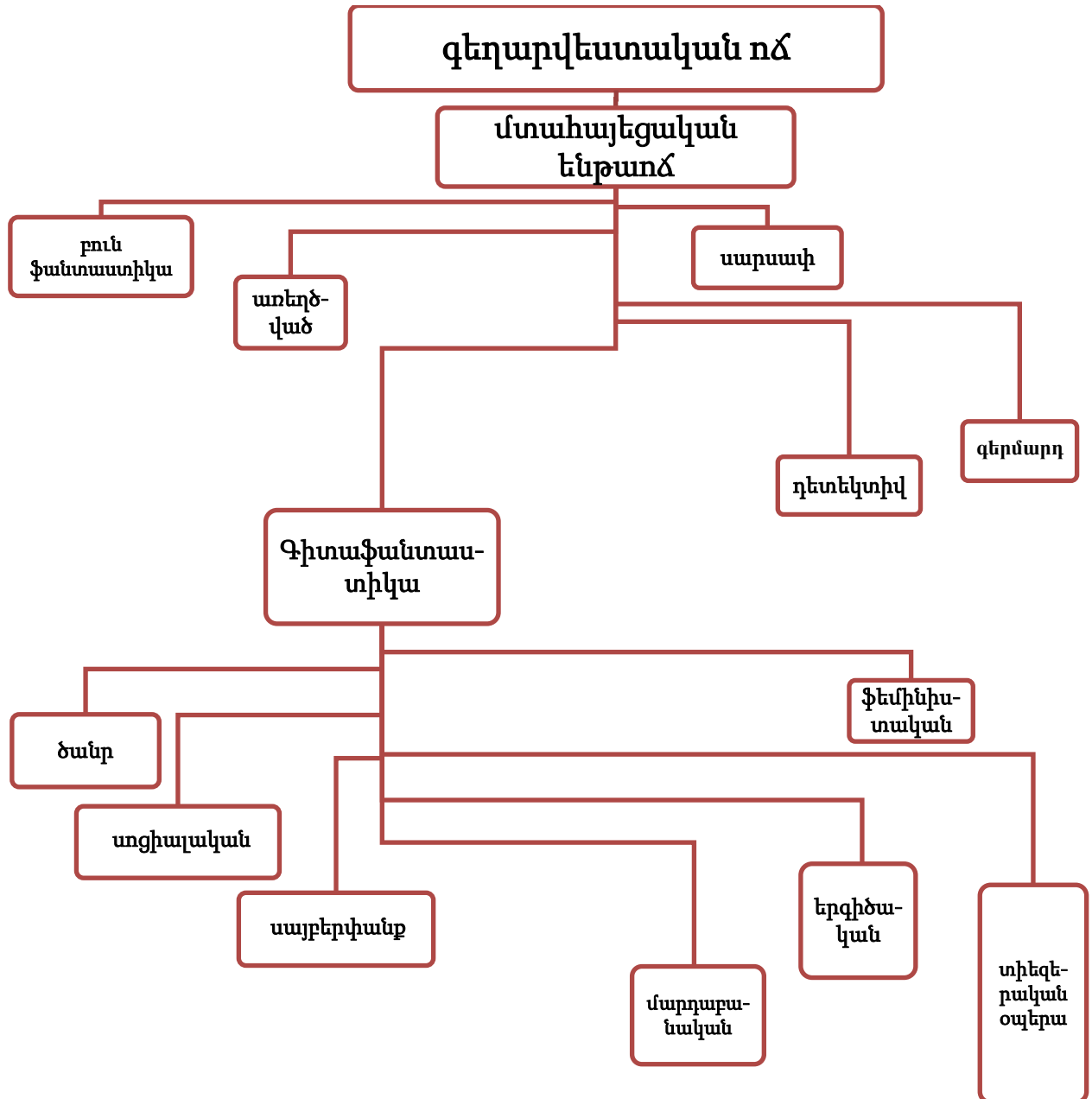
Տիեզերական օպերա /Space opera/ ենթաժանրի անվանումը առնչվում է ոչ թե օպերայի, որպես երաժշտական արվեստի ձևի, այլ ռոմանտիկ, մելոդրամատիկ հեռուստասերիալների /soap opera/ հետ: Զգացողությունները նույնն են՝ կապված սիրո, ասելության, վրեժխնդրության, ուժի, իշխանության հետ, տարբերությունն այն է, որ տիեզերական օպերայում իրադարձությունները տեղի են ունենում

⁷ Stu Stover, L. and H. Harrison (eds) *Apeman, Spaceman*. London: Penguin, 1968: 12.

⁸ Helford, E. R. *Fantasy Girls: Gender in the New Universe of Science Fiction and Fantasy*. // *The Greenwood Encyclopedia of Science Fiction and Fantasy*. Westport, CT: Greenwood Press, 2005: 289.

տիեզերքում և բարու ու չարի ներկայացուցիչները տիրապետում են առաջավոր տեխնոլոգիային:

Գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի գործառական դասակարգման հետևյալ զծապատկերում գեղարվեստական ոճին պատկանող մտահայեցական ենթաոճի ներկայացված ժանրերը /բուն ֆանտաստիկա, առեղծված և այլն/ կարող են ինչ-ինչ որակներով մերթ ընդ մերթ հարել գիտաֆանտաստիկային:

Բանալի բառեր. խոսքի գործառնական դասակարգում, գիտաֆանտաստիկ
դիսկուրս, գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի դասակարգում

Functional Classification of Science Fiction

The striving of linguists to study language in its entirety of various forms and types has resulted in the hierarchical stratification of functional expressions of speech into different discourses/registers/styles, sub-styles, genres, sub-genres. The discourse of science fiction has often been left out from the mentioned ranking list. To ensure the position of science fiction in the functional system of language an attempt is made in the present paper to classify science fiction and its minor functional varieties according to certain linguo-stylistic and cognitive peculiarities.

Key Words: *functional classification of speech, science fiction discourse, classification of science fiction*

Функциональная классификация научной фантастики

Стремление лингвистов изучать язык в цельности различных форм и типов привело к иерархической стратификации функциональных выражений речи в различные дискурсы/регистры/стили, субстили, жанры, субжанры. Дискурс научной фантастики часто исключен из указанного списка. Для того, чтобы обеспечить позицию научной фантастики в функциональной системе языка, в данной статье предпринимается попытка классифицировать дискурс научной фантастики на основе определенных лингво-стилистических и когнитивных особенностях.

Ключевые слова: *функциональная классификация речи, дискурс научной фантастики, классификация научной фантастики*